

Politeja

Nr 1(82), 2023, s. 309-328

<https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.82.16>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Robert KŁOSOWICZ Uniwersytet Jagielloński
robert.klosowicz@uj.edu.pl**Ewa SZCZEPANKIEWICZ-RUDZKA** Uniwersytet Jagielloński
ewa.szczepankiewicz@uj.edu.pl

MIĘDZY POLITYKĄ ZAANGAŻOWANIA A POZYTYWNA NEUTRALNOŚCIĄ

LIBIA I TUNEZJA WOBEC KWESTII SAHARY ZACHODNIEJ¹

ABSTRACT **Between a Policy of Engagement and Positive Neutrality: Libya and Tunisia on the Issue of Western Sahara**

The unresolved issue of Western Sahara has been causing serious divisions in the Maghreb region for 48 years, which affects not only political relations, but also economic cooperation. The division into states supporting the independence of Western Sahara and those backing Morocco's position has very strongly polarized the Maghreb region, as well as practically all states of the African continent. Moreover, during the Cold War, this dispute fed into division between states in the Western camp and those identified with the Eastern bloc and socialism, such as Libya. Tunisia was the only country in North Africa, which consistently tried to implement a policy of positive neutrality and because of that it was doomed to occupy a liminal space not only in the region – between Algeria and Morocco, but also in the bipolar world – between the West and the Eastern bloc. This article aims to present the two countries of Tunisia and Libya from the perspective of 48 years of the Western Saharan crisis. Both states, although they do not have a direct border with the territory of

¹ Artykuł został napisany w ramach projektu badawczego sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (NCN) przyznanych na podstawie decyzji numer: DEC-2017/25/B/HS5/00958.

Western Sahara, are sometimes involuntarily, as in the case of Tunisia, involved in the largest regional dispute, which to this day casts a shadow over relations in North Africa.

Keywords: Western Sahara, Tunisia, Libya, foreign policy, *de facto* state

Słowa kluczowe: Sahara Zachodnia, Tunezja, Libia, polityka zagraniczna, państwo *de facto*

WPROWADZENIE

Libia i Tunezja, choć są państwami nieposiadającymi bezpośredniej granicy z terytorium Sahary Zachodniej, to poprzez fakt przynależności do jednego regionu – Afryki Północnej – od początku konfliktu saharyjskiego są w większym lub mniejszym stopniu w niej zaangażowane. Libia, wzorem Algierii, przez pewien okres mocno wspierała Front Polisario, niepodległościowy ruch ludności Sahrawi, udzielając mu pomocy finansowej i militarnej. Kolejne rządy Tunezji natomiast w kwestii Sahary Zachodniej konsekwentnie starały się realizować politykę tzw. pozytywnej neutralności. Jej przejawem było nieopowiadanie się po żadnej ze zważnionych stron, a także zajmowanie pozycji bezstronnego mediatora w konflikcie². Mimo tak ostrożnej polityki to właśnie Tunezja spośród państw Maghrebu ponosiła i wciąż ponosi największe koszty regionalnego impasu. Dla Tunezji bowiem, najmniejszego państwa w regionie, o znacznie mniejszym potencjale terytorialnym, ludnościowym i gospodarczym niż Maroko, Algieria czy Libia, konflikt o Saharę Zachodnią ogranicza możliwości rozwoju, przede wszystkim pod względem gospodarczym. Zamrożenie współpracy w ramach Arabskiej Unii Maghrebu (Arab Maghreb Union, AMU) przynosi straty w wymiarze ekonomicznym i hamuje potencjał rozwojowy Afryki Północnej.

Kwestia delimitacji granic w obrębie Sahary stała się na porządku dziennym państw w Maghrebie zaraz po uzyskaniu przez nie niepodległości. Problem ten nie tylko dotyczył kwestii Sahary Zachodniej, Maroka, Algierii i Mauretanii, ale wszystkich państw Maghrebu, w tym Tunezji i Libii, oraz rozciągał się także na sąsiednie państwa Afryki Subsaharyjskiej, jak np. Czad, którego terytorium leży w obrębie Sahary centralnej. Wszystkie te wzajemne roszczenia były pokłosiem sztucznych granic wytyczonych przez kolonizatorów europejskich, będących wynikiem ich uzgodnień i rywalizacji. Dla nowo powstałych państw Afryki Północnej kwestie terytorialne nabrały szczególnego znaczenia, gdyż służyły umocnieniu ich podmiotowości i tożsamości. Dlatego też spory związane z wytyczaniem granic na Saharze obfitowały w poważne zadrażnienia między państwami, przeradzając się czasem w konflikty zbrojne,

² J. Damis, *The Western Sahara Conflict: Myths and Realities*, „Middle East Journal” 1983, vol. 37, no. 2, s. 169-179, [online] <http://www.jstor.org/stable/4326560>, 27 V 2022.

jak to miało miejsce w 1963 roku podczas wojny piaskowej stoczonej pomiędzy Marokiem a Algierią³.

POLITYKA TUNEZJI I LIBII WOBEC SAHARY ZACHODNIEJ DO 2011 ROKU

Na tle rozbudzonych ambicji terytorialnych sąsiadów od początku uzyskania niezależności przez Tunezję tj. od 1956 roku, prezydent Habib Bourguiba starał się realizować tzw. politykę pozytywnej neutralności. Swoistą *idée fixe* pierwszego prezydenta Tunezji można sprowadzić do formuły będącej jego wypowiedzią z 1959 roku: *Sahara nie stanowi ziemi do zdobycia, ale kapitał do eksploatacji*⁴. Bourguiba bowiem w mniejszym stopniu przywiązywał wagę do rozciągania politycznej, suwerennej władzy nad nowymi terytoriami, optując raczej za szukaniem rozwiązań na zasadzie kolektywnej współpracy w regionie⁵. Taka zasada przyświecała Bourguibie przy odstąpieniu od roszczeń terytorialnych na obszarze Sahary podczas uzgodnień o przebiegu granicy libijsko-tunezyjsko-algierskiej. Sprawa sporna dotyczyła tzw. znacznika granicznego 233 (*l'affaire du borne 233*) i opierała się na tunezyjskim roszczeniu pierwotnie wysuwanym wobec terytoriów położonych w południowo-zachodniej części kraju, między Bir-Romane, Fort-Saint i Garet El Hamel, o długości około 300 km i szerokości około 100 km⁶.

W swojej polityce względem państw sąsiednich Bourguiba wyprzedzał ducha czasów i zakładał eksploatację Sahary w ramach wspólnoty regionalnej państw obejmujących jej terytorium pod wspólną administracją. W imię dobrosąsiedzkich stosunków, po odzyskaniu niepodległości przez Algierię w 1962 roku, przystał na podpisanie sześć lat później (16 kwietnia 1968 roku) protokołu granicznego wyznaczającego trójkrotną granicę w Fort Saint, tym samym odstępując od roszczenia względem pasa granicznego między znacznikami 223 i 233 (Fort Saint i Garet El Hamel)⁷.

Ugodowe podejście Tunezji do kwestii podziału Sahary było przeciwieństwem marokańskiego stosunku wobec kwestii granicznych. Maroko bowiem wysunęło żądania rozszerzenia swojej władzy na obszar pięciokrotnie większy niż ten, który obejmowało po odzyskaniu niepodległości. Idea Wielkiego Maroka, intensywnie i konsekwentnie promowana przez kolejnych władców Maroka, poczynając od Mohammeda V, została wpleciona w politykę tożsamościową państwa w kolejnych dziesięcioleciach. W jej

³ C. Roggero, *L'Algérie au Maghreb. La guerre de libération et l'unité régionale*, Paris 2013, s. 44; K. Farsoun, P. Jim, *War in the Sahara: 1963*, „MERIP Reports” 1976, no. 45, s. 13-16, [online] <https://doi.org/10.2307/3011767>, 28 VI 2022.

⁴ J. Lacouture, *Maroc et Tunisie: revendications à Rabat et pragmatisme à Tunis une surface à conquérir ou un capital à exploiter*, „Le Monde Diplomatique”, marzec 1961, [online] <https://www.monde-diplomatique.fr/1961/03/LACOUTURE/24155>, 20 V 2022.

⁵ *Tamże*.

⁶ M. Ben Salem, *L'affaire de la borne 233*, Mémoire DES, [online] <http://www.habib-bourguiba.net/ben-salem-memoire-des-laffaire-de-la-borne-233/>, 20 V 2022; J. Lacouture, *Maroc et Tunisie...*

⁷ J. Lacouture, *Maroc et Tunisie...*

rozumieniu granice historyczne monarchii rozciągały się do Nigru i Senegalu, obejmując zachodnie obszary Algierii regiony (Colomb-Béchar i Tindouf), północno-zachodnią część Mali, Mauretanię oraz całość hiszpańskiej Sahary⁸.

Nie dziwi zatem fakt, że przed ogłoszeniem niepodległości przez Mauretanię w listopadzie Rabat opublikował Białą Księgę, w której zawarł listę obszarów będących celem rewindykacji marokańskich – w tym ziem mauretańskich. Rząd Mauretanii odpowiedział wydaniem tzw. Zielonej Księgi, która obalała roszczenia Maroka do jej terytoriów i oskarżała Mohammeda V o zapędy imperialistyczne⁹. Alawicka monarchia powzięła kroki także na forum międzynarodowym i miesiąc przed oficjalną deklaracją nieodległości Islamskiej Republiki Mauretanii, tj. w październiku 1960 roku, król Maroka złożył wniosek do Zgromadzenia Ogólnego ONZ o zbadanie kwestii marokańskich praw do Mauretanii. Mohammed V posiadał w tym względzie poparcie wszystkich państw arabskich z wyjątkiem Tunezji. Tunezja była także jednym z pierwszych państw, które uznały niepodległość Mauretanii, a następnie, obok Francji i Liberii, udzieliła jej wsparcia dyplomatycznego we wniosku o przystąpienie do ONZ¹⁰.

Pozycja tunezyjska wobec statusu postkolonialnego Mauretanii została pośrednio wyrażona w tzw. Białej Księdze, w której stwierdzono, że *roszczenie marokańskie nie uwzględnia rzeczywistości społecznej i politycznej Mauretanii*¹¹. Władze w Rabacie nie zamierzały jednak rezygnować i nie uznały niepodległości Mauretanii, a na znak protestu dzień po tym wydarzeniu w Maroku ogłoszono oficjalną żałobę narodową. W konsekwencji Maroko nie nawiązało z Mauretanią kontaktów dyplomatycznych, ostantacyjnie bojkotując to państwo na forum międzynarodowym i podważając jej członkostwo w ONZ¹².

Wobec roszczeń alawickiej monarchii pozycja polityczna Mauretanii była niepewna, a pierwszy dyplomatyczny sukces w postaci członkostwa ONZ nie stanowił gwarancji przetrwania państwa. Nawakszut musiał ugruntować swoją pozycję w regionie i przede wszystkim uregulować stosunki z najbliższymi sąsiadami, a nawiązanie współpracy dyplomatycznej z Tunezją posłużyło Mauretanii do podkreślenia tożsamości

⁸ F. de la Serre, *Les revendications marocaines sur la Mauritanie*, „Revue française de science politique”, 1966, vol. 16, no. 2, s. 321.

⁹ K.P. Misra, *Recognition of Mauritania – A Case Study with Particular Reference to India's State Practice*, „India Quarterly” 1964, vol. 20, no. 3, s. 239-257, [online] <https://www.jstor.org/stable/45068998?seq=1>, 7 I 2021; M. Malinowski, *Sahara Zachodnia. Konflikt terytorialny między Marokiem a Hiszpanią w latach 1956-1976*, Toruń 2001, s. 49, 58.

¹⁰ 27 października 1961 roku Republika Islamska Mauretanii została oficjalnie uznana za członka organizacji, przy wstrzymaniu się ZSRR od głosu w Radzie Bezpieczeństwa ONZ oraz przy 68 głosach wspierających, 13 przeciwnych (państwa arabskie z wyjątkiem Tunezji) i 20 wstrzymujących się w Zgromadzeniu Ogólnym. F. Constantin, Ch. Coulon, *Les relations internationales de la Mauritanie*, [w:] *Introduction à la Mauritanie, Centre de recherches et d'études sur les sociétés méditerranéennes*, Centre d'étude d'Afrique noire, Paris 1979, s. 343.

¹¹ *Livre blanc sur les différends entre le gouvernement de la République Tunisienne et le gouvernement chérifien du Maroc*, Tunis 1961, s. 327.

¹² R. Kłosowicz, *Między Marokiem a Algierią: Mauretania wobec kwestii Sahary Zachodniej*, „Politeja” 2021, t. 18, nr 6(75), s. 146.

arabskiej i islamskiej państwa. Przyjazne relacje między dwoma państwami były kontynuowane w następnych latach. W 1961 roku prezydent Moktar Ould Daddah udzielił pełnego poparcia Tunezji w sprawie ewakuacji francuskiej bazy wojskowej znajdującej się w śródziemnomorskim porcie Tunezji w Bizercie. W 1963 roku mauretańska delegacja polityczna udała się do Tunezji, z kolei w lipcu 1964 roku prezydent Ould Daddah złożył wizytę w Tunisie. W efekcie tych wizyt we wrześniu tego samego roku w Nawakszut podpisano kilka umów o współpracy kulturalnej, technicznej, handlowej i konsularnej¹³.

Jak już wspomniano, przyjęcie roli promotora Mauretanii w jej staraniach o członkostwo w ONZ Bourguiba przypłacił pogorszeniem relacji z Rabatem, czego zewnętrznym przejawem było odwołanie przez Maroko ambasadora w Tunisie pod koniec listopada 1961 roku. Wzajemne stosunki dyplomatyczne zostały przywrócone dopiero trzy lata później podczas konferencji panafrykańskiej w Kairze w 1964 roku. W trakcie konferencji kairskiej Bourguiba podjął także starania na rzecz zbliżenia politycznego pomiędzy królem Maroka Hassanem II i prezydentem Mauretanii Moktarem Ould Daddahem. Te pierwsze rozmowy zapoczątkowały proces, w wyniku którego Hassan II zdecydował się w 1969 roku uznać niepodległość Mauretanii¹⁴.

Nie może zatem dziwić fakt, że po wycofaniu się Hiszpanii z terytorium Sahary Hiszpańskiej sprawa jej statusu prawnego stała się gorącym tematem w regionie na skutek roszczeń Maroka do tych obszarów. Po podpisaniu trójstronnego porozumienia w Madrycie 14 listopada 1975 roku między Hiszpanią, Mauretanią i Marokiem, na mocy którego sukcesorami Sahary hiszpańskiej zostały ustanowione Maroko i Mauretania, w Tunisie ożyła obawa o wznowieniu wzajemnych roszczeń terytorialnych i pogorszeniu relacji w regionie Maghrebu. Bourguiba słusznie przewidywał, że unilateralna decyzja Hiszpanii o wycofaniu się z terytoriów saharyjskich wznieci konflikt o ich status. Dlatego w kulminacyjnym momencie konfliktu między Frontem Polisario, wspieranym przez Algierię, a Marokiem w 1976 roku, gdy kwestia saharyjska przybrała zbrojny charakter, Tunezja oficjalnie ogłosiła deklarację neutralności i zaoferowała dobre usługi w celu ułatwienia znalezienia pokojowej drogi rozstrzygnięcia sporu¹⁵. Tunis optował wówczas za zaangażowaniem międzynarodowym i szukaniem rozwiązania na forum ONZ lub Organizacji Jedności Afrykańskiej. Równoległa ofensywa dyplomatyczna była prowadzona przez dyplomację tunezyjską w Rabacie i Algierze, mająca na celu potwierdzenie stanowiska niezaangażowania. Dla Tunezji spór na linii Algier – Rabat był poważnym problemem, a balansowanie pomiędzy zwaśnionymi stronami było coraz trudniejsze. W efekcie Tunis nie uznał wspieranego przez Algier Frontu Polisario uważanego za polityczną reprezentację ludności Sahrawi, jednocześnie nie odmawiał Saharyjczykom prawa do samostanowienia¹⁶.

¹³ J.-C. Santucci, *La Mauritanie dans les relations intermaghrébines*, [w:] *Introduction à la Mauritanie...*, s. 372-376.

¹⁴ *Tamże*, s. 379.

¹⁵ T. Brésillon, *Mise à mal de la neutralité tunisienne*, „Le Monde Diplomatique”, luty-marzec 2022, s. 12.

¹⁶ K. Moshen-Finan, *Sahara occidental. Les enjeux d'un conflit régional*, Paris 1997, p. 182-190.

Politykę pozytywnej neutralności prowadził także kolejny prezydent Republiki Tunezji Zine El Abidine Ben Ali. Jako premier w schyłkowym okresie prezydentury Bourguiby i jego bliski współpracownik był naturalnym kontynuatorem polityki Tunezji wobec kwestii saharyjskiej¹⁷. Na okres jego rządów przypadło pewne złagodzenie napięcia w relacjach między państwami regionu. W 1989 roku powstała Arabska Unia Maghrebu, ugrupowanie integracyjne niosące nadzieje na ożywienie współpracy ekonomicznej i stabilizację w regionie. Dzięki AMU planowano złagodzenie ograniczeń wizowych, aby wspomóc turystykę i przemieszczanie się rodzin, a także obniżenie cel. Regionalna współpraca byłaby ogromną korzyścią dla wszystkich państw regionu, stwarzając szanse na rozwój nowych gałęzi przemysłu. Przykładowo wzajemna eksploatacja zasobów mogłaby dzięki współpracy transgranicznej włączeniu algierskich i libijskich źródeł energii z fosforanami z Maroka otworzyć możliwości produkcji nawozów sztucznych na skalę globalną¹⁸. Co więcej, przesłankę zakończenia impasu wokół Sahary Zachodniej stanowiło przeniesienie sporu na poziom międzynarodowy. W 1991 roku doszło do oficjalnego zawieszenia broni i ustanawiania Misji Narodów Zjednoczonych na rzecz Referendum w Saharze Zachodniej (United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara, MINURSO). Celem rozpoczętego w 1991 roku mandatu misji było monitorowanie przestrzegania zawieszenia broni i przeprowadzenie referendum dotyczącego przyszłości Sahary Zachodniej¹⁹.

Przecieki dyplomatyczne opublikowane na portalu Wikileaks w 2010 roku sugerują, że w gruncie rzeczy stanowisko tunezyjskie przybrało bardziej pragmatyczny wymiar. Podczas spotkania Zine El Abidine Ben Alego z amerykańskim asystentem sekretarza stanu ds. Bliskiego Wschodu Davidem Welchem w lutym 2008 roku prezydent Tunezji miał użyć sformułowania, z którego jasno wynika, że impas w rozwiązywaniu sporu leży po stronie Algierii i w jej uporze, by za wszelką cenę utworzyć niepodległe państwo Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej (The Sahrawi Arab Democratic Republic, SADR)²⁰.

Fakt ten pozwala na wyciągnięcie wniosku, że o ile podobnie jak w przypadku rządów Bourguiby w interesie Tunezji leżało szybkie rozwiązanie sporu w kwestii niepodległości Mauretanii i ożywienie współpracy regionalnej, o tyle ekipa rządowa Ben Alego gotowa była uznać roszczenia Rabatu w kwestii Sahary Zachodniej. Stanowisko to nie znalazło wyrazu w oficjalnych dokumentach, aczkolwiek można z dużą dozą

¹⁷ T. Brésillon, *Mise à mal...*, s. 17.

¹⁸ E. Jensen, *Western Sahara. Anatomy of a Stalemate?*, London 2012, s. 116-117.

¹⁹ A. Theofilopoulou, *United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara* (MINURSO), [w:] *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, red. J.A. Koops, T. Tardy, N. MacQueen, P.D. Williams, Oxford 2015, [online] <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199686049.001.0001/oxfordhb-9780199686049-e-33>, 22 VI 2022; E. Szczepankiewicz, *Niedokończona dekolonizacja Sahary Zachodniej. Historia i perspektywy rozstrzygnięcia konfliktu*, „Politeja” 2009, nr 1(11), s. 186-187.

²⁰ A. Belkaid, *Sahara: Tunisia Faced with the Algerian-Moroccan Rivalry*, Orient XXI, 9 III 2017, [online] <https://orientxxi.info/magazine/sahara-tunisia-faced-with-the-algerian-moroccan-rivalry,1753>, 22 V 2022.

prawdopodobieństwa przypuszczać, że władze Tunezji byłyby w stanie poświęcić kwestię niepodległości Sahary Zachodniej, której zakładnikiem, w ich mniemaniu, pozostawała współpraca państw regionu w ramach Arabskiej Unii Maghrebu.

W porównaniu do elastycznego stanowiska Tunisu, balansującego między idealizmem a realizmem politycznym, podejście Libii do sporu saharyjskiego było bardziej jednoznaczne. Kiedy Muammar Kaddafi przejął władzę w Trypolisie, próbował naśladować panafrykanizm i panarabizm prezydenta Egiptu Gamala Abdela Nassera, a gdy we wrześniu 1970 roku Nasser zmarł, starał się kreować na jego następcę, jako lidera państw afrykańskich. Poprzez szermowanie hasłami antyimperialistycznymi i antysyjonistycznymi stał się orędownikiem rozbudzonej dumy arabskiej, wzorem dla zaangażowanych na rzecz jedności arabskiej oraz oddanego stronnika sprawy palestyńskiej, a później także saharyjskiej. Ponieważ Kaddafi obalił w zamachu stanu króla Idrisa I, mającego dobre relacje z Hassanem II, a także z powodu jego nieukrywanej wrogości do monarchów, których uważał za hamulcowych postępu, między Kaddafim a królem Maroka relacje od początku nie układały się najlepiej, tym bardziej że Hassan II otwarcie sprzeciwiał się radykalnym poglądom Kaddafiego²¹. Po zamachach stanu w 1971 i 1972 roku w Maroku, mających na celu obalenie alawickiej monarchii i proklamowanie republiki, Hassan II oskarżał Kaddafiego o wspieranie zamachowców, zaś przywódca Libii udzielił publicznie moralnego poparcia organizatorom zamachu. W efekcie czego doszło do zerwania stosunków dyplomatycznych między Rabatem i Trypolisem²². Do poprawy stosunków doszło dopiero w okresie wojny Izraela z koalicją egipsko-syryjską (wojna Jom Kipur) w 1973 roku²³.

Dodatkowo obydwa państwa dzieliły także kwestie polityki zagranicznej, gdyż Kaddafi opowiadał się za niepodległością Sahary Zachodniej okupowanej przez Maroko i popierał Front Polisario, zaś Hassan II uważał ziemie saharyjskie za część Maroka, a ponadto był uważany za sojusznika USA oraz Francji i utrzymywał potajemne relacje z Izraelem²⁴. Ciekawym wątkiem jest zorganizowanie w 1973 roku przez Kaddafiego „zielonego marszu” złożonego z kawalkady 20 tys. pojazdów, która przejechała ponad 1 tys. km wzdłuż wybrzeża od Trypolisu do granicy z Egiptem. W zamyśle akcja ta miała być manifestacją woli libijskiego ludu wyrażającego gotowość zjednoczenia z Egiptem²⁵. Dwa lata później w listopadzie 1975 roku Hassan II także zorganizuje „zielony marsz” na obszary Sahary Zachodniej, w której będą uczestniczyły tysiące Marokańczyków w celu przyłączenia Sahary Zachodniej do Maroka jako wyraz woli mas ludowych. Bardzo ciekawe jest podobieństwo obu inicjatyw, które w konsekwencji rodzi pytanie, czy Kaddafi był w tym względzie inspiracją dla Hassana II.

²¹ L.C. Harris, *Libya: Qadhafi's Revolution and the Modern State*, Boulder 1986, s. 86.

²² S.G. Miller, *A History of Modern Morocco*, New York 2013, s. 174-178.

²³ Stosunki dyplomatyczne wznowiono w styczniu 1975 roku.

²⁴ R.A. Lobban Jr., Ch.H. Dalton, *Libya: History and Revolution*, Santa Barbara 2014, s. 70; A. Segura I Mas, *La question du Sahara dans la dynamique géopolitique du Maghreb*, „Confluences Méditerranée” 1999, no. 31, s. 24.

²⁵ L. Hilsum, *Burza piaskowa. Libia w czasach rewolucji*, Katowice 2013, s. 82.

Jak już wspomniano, od początku konfliktu na Saharze Zachodniej Kaddafi wspierał Front Polisario, czego dał m.in. wyraz w styczniu 1976 roku, gdy ogłosił, że potępia podział Sahary Zachodniej pomiędzy Mauretanię i Maroko, a następnie udzielił pomocy Frontowi Polisario w budowie sił zbrojnych, a także podczas ich działań wojennych z Mauretanią i Marokiem, tworząc na libijskim terytorium wojskowe obozy szkoleniowe, dostarczając broń, a także urządzenia do nadawania programów radiowych. Warto przy tym zaznaczyć, że zanim Algieria stała się główną orędowniczką sprawy saharyjskiej, wcześniej była nią właśnie Libia, która wspierała Front Polisario od momentu jego powstania, czyli od 1973 roku²⁶. Libia była jednym z państw, które w lipcu 1980 roku wysłały list do Sekretarza Generalnego Organizacji Jedności Afrykańskiej, popierający przyjęcie SADR do organizacji. W późniejszych latach Kaddafi stanowczo odrzucał marokański plan autonomii dla Sahary Zachodniej, stwierdzając, że Saharawi powinni mieć możliwość, by w referendum wybrać jedną z dwóch opcji – integrację z Marokiem lub niepodległość²⁷. Warto również wspomnieć, iż przez lata, aż do upadku rządów Kaddafiego, Libia była, obok Algierii, Kuby i Syrii, głównym miejscem kontynuowania nauki na studiach wyższych przez saharyjską młodzież zamieszkującą obozy dla uchodźców na terytorium Algierii²⁸.

W czerwcu 1981 roku Libia wystąpiła na forum międzynarodowym z nową inicjatywą pokojową mającą na celu rozwiązanie konfliktów w świecie arabskim, w tym także dotyczącego Sahary Zachodniej²⁹. Wkrótce kwestia Sahary Zachodniej forsowana przez Algierię i Libię tak mocno podzieliła Organizację Jedności Afrykańskiej, że groził jej nawet rozpad na dwa bloki. Ponadto przedłużenie konfliktu o Saharę Zachodnią spowodowało, że regionalne sojusze w realiach zimnej wojny zaczęły wpisywać się w rywalizację amerykańsko-radziecką. Z jednej strony Maroko wspierane było przez USA i Francję, z drugiej Algieria i Libia korzystały z poparcia ZSRR. Zaostrzenie kursu politycznego nowej amerykańskiej administracji Ronalda Reagana wobec ZSRR doprowadziło do demonstracji siły USA w Afryce Północnej, jaką było zestrzelenie przez amerykańskie samoloty myśliwskie z VI Floty dwóch libijskich samolotów wojskowych nad Zatoką Syrty w pobliżu terytorium Libii w sierpniu 1981 roku³⁰.

Mimo wsparcia USA i Francji władze Maroka, które popadało w coraz większą izolację polityczną w regionie, zdecydowały się na zaskakujące posunięcie, postanawiając

²⁶ T. Shelley, *Endgame in Western Sahara. What Future for Africa's Last Colony?*, London 2004, s. 45, 194.

²⁷ A. Theofilopoulou, *Western Sahara – How not to Try to Resolve a Conflict*, Center for Strategic and International Studies, 3 VIII 2007, [online] <https://www.csis.org/analysis/western-sahara-%E2%80%93-how-not-try-to-resolve-conflict>, 22 V 2022; E. Jensen, *Western Sahara...*, s. 22-23.

²⁸ J. Mormul, *Hijos de las nubes i 45 lat marzeń: uchodźcy Saharawi na terytorium Algierii*, „Politeja” 2021, t. 18, nr 6(75), s. 174.

²⁹ P.B. Gupte, *Libya announces peace efforts in Sahara, Lebanon and Persian Gulf*, „New York Times” 1981, 20 VI, [online] <https://www.nytimes.com/1981/06/20/world/libya-announces-peace-efforts-in-sahara-lebanon-and-persian-gulf.html>, 1 VII 2022.

³⁰ H.F. Jackson, *From the Congo to Soweto. U.S. Foreign Policy Toward Africa Since 1960*, New York 1984, s. 221.

oskrzydlić Algier poprzez sojusz, który w sierpniu 1984 roku zadziwił świat, przede wszystkim sojuszników takich jak USA i Francja. Hasan II i Kaddafi podpisali traktat w Wadżda, w wyniku którego powstała Unia Arabsko-Afrykańska (The Arabo-African Union Treaty), w założeniu mająca być pierwszym krokiem do utworzenia w przyszłości Wielkiego Arabskiego Maghrebu. Ważnym elementem unii był zapis, że atak na jedno z państw uważany będzie za akt agresji wobec drugiego z sygnatariuszy, co automatycznie pozbawiało Front Polisario wsparcia ze strony Trypolisu. Jak pokażała historia, unia ta jednak nie przetrwała nawet dwóch lat. Wydaje się, że głównym celem władcy Maroka było zakończenie pomocy militarnej Libii dla Frontu Polisario, izolacja Algieru w regionie Maghrebu oraz zintensyfikowanie współpracy między Rabatem i Trypolisem, a także Tuniszem i Nawakszut. Kaddafi chciał poprzez sojusz zrealizować ideę Nasera zbudowania jedności świata arabskiego oraz odciągnąć Maroko od sojuszniczych relacji z USA i światem Zachodu. Mimo upadku tej inicjatywy, która od początku wydawała się nierealna i była jedynie zabiegiem taktycznym Hassana II, udało się na pewien czas zablokować pomoc militarną Libii dla SADR oraz oziębic relacje algiersko-libijskie³¹.

W tym okresie Kaddafi podjął polityczne wysiłki w celu zbudowania instytucjonalnej jedności państw Afryki Północnej. W tej sytuacji powstanie Sahary Zachodniej byłoby w jego mniemaniu formą bałkanizacji Maghrebu. Ponadto dla libijskiego przywódcy walki na obszarze Sahary Zachodniej były w pewnym sensie poligonem doświadczalnym, który miał później przynieść owoce podczas wojny libijsko-czadyjskiej³². W 2005 roku Kaddafi rozpoczął realizację swojej koncepcji zjednoczenia wszystkich plemion nomadów zamieszkujących obszar Sahary pod szyldem pozbawionej granic Islamskiej Republiki Sahary, licząc, że stanie się przywódcą wszystkich ludów zamieszkujących ten obszar. W 2006 roku libijski dyktator w swoim stylu ogłosił w Timbuktu powstanie Powszechnej Socjalistycznej Ligi Plemion Wielkiej Sahary (Popular and Social League of the Great Sahara Tribes). Kaddafi uważał wszystkie granice dzielące Saharę za całkowicie sztuczne. Jednocześnie swoim działaniem zachęcał Tuaregów z Algierii, Mali i Nigru do zjednoczenia i wsparł ich bunt. W niektórych swoich przemówieniach rozszerzał koncepcję Wielkiej Sahary na obszar od Mauretanii po Irak, a nawet Arabii Saudyjskiej³³.

W 2009 roku Kaddafi zaprosił prezydenta Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej Mohameda Ould Abdel Aziza do wzięcia udziału w uroczystościach rewolucji wrześnieowej. Fakt ten rozgniewał króla Mohammeda VI, który nakazał delegacji

³¹ E. Schumacher, *Morocco-Libya Pact: The Aftershock*, „The New York Times” 1984, 9 IX; A. Kosidło, *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji czy sukces podboju? 1975-2011*, Gdańsk 2012, s. 91; E. Jensen, *Western Sahara...*, s. 45-46.

³² Już wcześniej Kaddafi podjął kroki militarne w celu osłabiania rządu w Czadzie poprzez włączenie się w walkę o władzę w Republice Środkowoafrykańskiej, gdzie wysyłał posiłki kontyngentu wojska. R. Kłosowicz *Central African Republic: Portrait of a Collapsed State After the Last Rebellion*, „Politeja” 2016, t. 13, nr 3(42), s. 37; W.H. Lewis, *Western Sahara: Compromise or Conflict?*, „Current History” 1981, vol. 80, no. 470, s. 412-413; M. Malinowski, *Sahara Zachodnia...*, s. 211.

³³ Y. Lacoste, *Sahara, perspectives et illusions géopolitiques*, „Hérodote” 2011, vol. 142, n° 3, pp. 12-41, [online] <https://www.cairn.info/revue-herodote-2011-3-page-12.html>, 30 VI 2022; L. Hilsum, *Burza piaskowa...*, s. 174-175.

marokańskiej wycofanie się z uroczystości i opuszczenie Libii. W wywiadzie dla kanału telewizyjnego France24 w lipcu 2010 roku Kaddafi stwierdził, że *nie ma alternatywy dla referendum w Saharze Zachodniej i ci, którzy się temu sprzeciwiają, zapłacą wysoką cenę*. Ponadto, również przy okazji szczytu Ligi Arabskiej, który odbył się w Syrcie w Libii w marcu 2010 roku, Kaddafi ze wszystkimi honorami ponownie podjął przywódcę SADR Mohameda Ould Abdel Aziza. Te posunięcia dyplomatyczne rozgniewały władze Maroka i wywołały pytanie o prawdziwe intencje libijskiego przywódcy³⁴.

EWOLUCJA STANOWISKA TUNEZJI I LIBII WOBEC SPORU SAHARYJSKIEGO PO 2011 ROKU

Rewolucje, które przetoczyły się przez Afrykę Północną i Bliski Wschód na przełomie 2010 i 2011 roku, zmieniły krajobraz polityczny w regionie. Według Noama Chomsky'ego arabska wiosna rozpoczęła się w październiku 2010 roku, kiedy mieszkańcy Sahary Zachodniej zbuntowali się przeciwko swoim marokańskim okupantom³⁵. W październiku 2010 roku w Gdeim Izik, 12 km na południowy wschód od Laayoune, stolicy okupowanej Sahary Zachodniej, tysiące Saharyjczyków założyło obóz w akcie masowego protestu przeciwko ich marginalizacji w ramach trwającej od dziesięcioleci marokańskiej okupacji ich ziemi³⁶. Jednak za faktyczny początek arabskiej wiosny przyjmuje się wydarzenia z przełomu 2010 i 2011 roku, które rozpoczęły się w Tunezji i w krótkim czasie objęły większą część państw Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, doprowadzając do obalenia długoletnich reżimów Ben Alego w Tunezji oraz Muammara Kaddafiego w Libii. Uczestnicy protestów obwiniali klasę polityczną o korupcję, stagnację gospodarczą i autorytarne rządy. Rewolucja ta stanowiła moment dziejowy o historycznym znaczeniu i niosła nadzieję na transformację polityczną w państwach arabskich.

Aktywiści saharyjscy od samego początku tzw. arabskiej wiosny w Afryce Północnej zintensyfikowali walkę dyplomatyczną z Marokiem, starając się przeciągnąć opinię publiczną w Tunezji i Libii na swoją stronę w walce o uznanie ich prawa do samostanowienia. Znalazło to wyraz m.in. podczas 13. dorocznego Kongresu Frontu Polisario, który odbył się w dniach 15-21 grudnia 2011 roku w Tifariti³⁷. Jednym z tematów kongresu

³⁴ Y. Dahmani, *When Muammar Gaddafi Angered King Mohammed VI by Calling Him „My Son”*, Yabiladi News, 22 I 2019, [online] <https://en.yabiladi.com/articles/details/73640/history-when-muammar-gaddafi-angered.html>, 15 VI 2022; S. Bennis, *Libya...*

³⁵ Tangerino Beduino, *Noam Chomsky and Western Sahara*, YouTube, 21 III 2011, [online] <http://www.youtube.com/watch?v=JTjOr0Pz0BQ>, 22 VI 2022; N.A. Lamamra, *Western Sahara Since the Arab Spring*, ACCORD, 11 IV 2015, [online] <https://www.accord.org.za/conflict-trends/western-sahara-since-arab-spring/>, 28 V 2022.

³⁶ Y. Hicham, *Gdeim Izik: The First, Forgotten Spark of the Arab Uprisings*, 2013, [online] <http://www.opendemocracy.net/hicham-yezza/gdeim-izik-first-forgotten-spark-of-arab-uprisings>, 28 V 2022; J. Mormul, *Jaśminowa rewolucja w Tunezji. Zwycięstwo społeczeństwa obywatelskiego czy przebudzenie islamistów?*, [w:] *Arabska wiosna w Afryce Północnej*, red. E. Szczepankiewicz-Rudzka, Kraków 2014, s. 18-19.

³⁷ Tifariti, miasto i oaza w Saharze Zachodniej na obszarze kontrolowanym przez ruch Polisario.

była arabska wiosna i jej ewentualny wpływ na możliwość wywalczenia niezależności przez Saharę Zachodnią. Przedstawiciel SADR przy Unii Afrykańskiej Sidi Mohamed Omar stwierdził, że ma nadzieję, iż *wichry zmian, które wieją nad państwami Afryki Północnej, przyniosą korzyść Sahrawi [...] [w tym poprzez] budowanie bardziej braterskich i solidnych relacji z naszymi braćmi z państw arabskich, w tym z Libii*³⁸. Dlatego zarówno Maroko, jak i SADR rozpoczęły kampanie dyplomatyczne, aby zdobyć sojusznika w Trypolisie. Niedługo po wybuchu rewolucji w Libii rząd marokański sprzymierzył się z libijskim rządem okresu przejściowego (National Transitional Council, NTC), odcinając się od chylącego się ku upadkowi reżimu Kaddafiego, w nadziei, że nowy libijski establishment będzie pamiętał o wczesnym uznaniu libijskich rewolucjonistów przez Maroko i w odpowiednim momencie odwdzięczy się, udzielając poparcia marokańskim roszczeniom względem Sahary Zachodniej. W tym samym miesiącu minister spraw zagranicznych Maroka Taieb Fassi Fihri zorganizował oficjalną wizytę w Bengazi, która była pierwszą wizytą arabskiego ministra spraw zagranicznych w twierdzy rebeliantów od początku wojny domowej w Libii³⁹. Władze Maroka starały się także zdyskredytować Front Polisario w oczach rewolucjonistów libijskich, oskarżając go, że wysłał do Libii setki saharijskich bojowników, a reżim libijski płacił tym najemnikom 500 USD dziennie za wsparcie Kaddafiego⁴⁰. Oskarżenia te zostały natychmiast zdemontowane przez przedstawicieli SADR. Rządząca w Libii w okresie 2011-2012 Tymczasowa Rada Narodowa (NTC) wkrótce po przejęciu władzy przedstawiła stanowisko na temat Sahary Zachodniej ustami rzecznika rządu w Londynie Guma El-Gamaty, który w telewizji regionalnej w Laayoune dał do zrozumienia, że przyszłość Sahary Zachodniej znajduje się w ramach państwowości marokańskiej⁴¹.

W połowie września 2015 roku Maroko zgromadziło wszystkie libijskie strony konfliktu, aby pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych podpisać porozumienie ze Skhiratu. Było to kluczowe porozumienie pokojowe w Libii po upadku reżimu Kaddafiego w 2011 roku. Porozumienie Skhirat to w znacznej mierze marokańska inicjatywa, której celem było doprowadzenie różnych libijskich stron zaangażowanych w konflikt do osiągnięcia pokojowego rozwiązania. Od czasu zawarcia umowy w 2015 roku Maroko wielokrotnie zwoływało rywalizujące ze sobą frakcje libijskie w celu dalszej dyskusji na temat warunków „międzylibijskiego” i „opartego na kompromisie” procesu politycznego,

³⁸ *Western Sahara Since the Arab Spring*, ACCORD, 11 IV 2015, <https://www.accord.org.za/conflict-trends/western-sahara-since-arab-spring/>, 28 V 2022.

³⁹ *Death of Gaddafi: A New Era is Dawning in Moroccan-Libyan Relations*, Morocco World News, 20 X 2011, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2011/10/12408/death-of-gaddafi-a-new-eras-dawning-in-moroccan-libyan-relations>, 10 V 2022.

⁴⁰ Polisario Confidential, *Exclusif: Un Bataillon de Combattants du Polisario Revient de Libye*, 2011, [online] http://www.emarrakech.info/Exclusif-un-bataillon-de-combattants-du-Polisario-revient-de-Libye_a57762.html, 28 VI 2022; S. Bennis, *Libya: Over 556 of the Polisario mercenaries in the hands of NTC*, Morocco World News, 25 VIII 2011, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2011/08/7772/libya-polisario-mercenaries-in-the-hands-of-ntc>, 28 VI 2022.

⁴¹ *Qaddafi's Fall Strengthens Morocco over Western Sahara*, Morocco World News, 11 IX 2011, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2011/09/9233/gaddafis-fall-strengthens-morocco-over-western-sahara>, 30 VI 2022.

który mógłby pomóc zakończyć trwającą już dekadę wojnę domową. W ostatnich latach Maroko starało się zachować neutralne stanowisko wobec wszystkich partii w Libii⁴².

Wydawało się, że od tego momentu już tylko Algieria stała się jedynym politycznym i finansowym wsparciem Frontu Polisario, a upadek Kaddafiego wzmocnił pozycję Rabatu w regionie w kwestii saharyjskiej. Jednak w Libii wkrótce wybuchły walki frakcyjne. Obecnie mimo trwającego procesu pokojowego w Libii sytuacja w tym państwie jest w dalszym ciągu niestabilna, a kraj będzie potrzebował pomocy w jego odbudowie po długotrwałym konflikcie wewnętrznym. Władze w Trypolisie w tym względzie liczą także na państwa regionu, w tym Maroko i Algierię. Dlatego też wydaje się, że w obecnej sytuacji dla rządu libijskiego nie jest priorytetem zajmowanie się kwestą Sahary Zachodniej, nie mówiąc już o jej czynnym wspieraniu.

Jak już wcześniej wspomniano, wydarzenia arabskiej wiosny w Tunezji doprowadziły do obalenia dyktatury Ben Alego w styczniu 2011 roku oraz rozpoczęły proces transformacji demokratycznej. Przywrócenie wolności słowa i stowarzyszeń sprawiło, że w przestrzeni debaty publicznej pojawiły się niewygodne do tej pory tematy, a jednym z nich była kwestia Sahary Zachodniej. Przykładem tego było chociażby Światowe Forum Społeczne, będące ruchem alterglobalistów, które podczas sesji w Tunisie w 2015 roku zgromadziło pokaźną liczbę NGO z całego świata. Udział w forum wzięły również organizacje marokańskie, algierskie i saharyjskie. Obrady panelowe zostały zakłócone przez utarczki słowne między przedstawicielami delegacji reprezentującymi odrębny punkt widzenia w sporze. Znamiennym jest fakt, że aktywiści z Tunezji opowiedzieli się po stronie saharyjskiej, na co nie mogli sobie wcześniej pozwolić w warunkach cenzury państwa autorytarnego⁴³.

Było to o tyle istotne wydarzenie, że o ile po 2011 roku temat saharyjski funkcjonował w sferze społecznej, w debacie politycznej był niemal nieobecny. Kwestie wolności Sahary Zachodniej czy poparcia którejś ze stron były pomijane przez partie praktycznie wszystkich opcji politycznych, w tym także partie lewicowe, tradycyjnie negatywnie nastawione do wszelkich form imperializmu i angażujące się po stronie ruchów narodowyzwoleńczych⁴⁴. Prezydenci i ekipy rządowe tzw. okresu przejściowego przyjęły strategię niezadrażniania relacji na linii Tunis – Algier – Rabat, co w wymiarze analizy pozycji najmniejszego państwa Maghrebu przekładało się na polityczne *status quo* w impasie saharyjskim.

Swoistą próbę sił w tym względzie stanowiła prezydentura Moncefa Marzoukiego, wybranego przez konstytuante na lata 2011-2014. Obrońca praw człowieka i wieloletni

⁴² K. Hassan, *Egypt Backs Polisario Front, Risks Relations with Morocco*, Al-Monitor, 23 XI 2020, [online] <https://www.al-monitor.com/originals/2020/11/egypt-support-polisario-front-western-sahara-morocco.html#ixzz7ynKLq6Pc>, 12 IV 2023; J. Rahhlou, *Libyan Crisis: Egypt Confirms Support for Solution Under Skhirat Agreement*, Morocco World News, 8 III 2023, [online] <https://www.morocoworldnews.com/2023/03/354369/libyan-crisis-egypt-confirms-support-for-solution-under-skhirat-agreement>, 12 IV 2023.

⁴³ M. Sellami, *Forum social mondial: Incidents à Tunis*, El Watan, 25 III 2015, [online] <https://www.elwatan.com/edition/actualite/forum-social-mondial-incidents-a-tunis-28-03-2015>, 22 V 2022.

⁴⁴ A. Belkaid, *Sahara...*

działacz opozycji w okresie reżimu Ben Alego nie miał dobrej prasy w kręgach polityków algierskich, którzy uważali, iż w kwestii Sahary Zachodniej prowadził on politykę pro-marokańską. Marzouki stał na stanowisku, że poparcie Algierii dla ambicji Polisario, by proklamować nowe państwo w Maghrebie, podważa wspólny regionalny interes stworzenia funkcjonalnej unii Maghrebu. W jego opinii rozwiązaniem kwestii saharyjskiej nie powinno być dążenie do stworzenia państwa, lecz podjęcie wysiłków nad rozwiązaniem w postaci szerokiej autonomii w ramach Maroka. Kontrowersje w Algierze budziła także jego działalność na rzecz ochrony praw człowieka w międzynarodowych organizacjach, która ogniskowała się także wokół naruszeń swobód obywatelskich w Algierii⁴⁵.

Większą ostrożność w tej kwestii reprezentował kolejny prezydent Mohamed Beji Caid Essebsi, który odmówił wizyty na zaproszenie monarchy marokańskiego w znajdującym się na terenach okupowanych saharyjskim mieście Dakhla. Z drugiej strony w przemówieniach rządowych nie padało sformułowanie Sahara Zachodnia, tak by nie podważać marokańskiej suwerenności nad tym terytorium⁴⁶.

Aktualny prezydent Tunezji Kais Saied kontynuuje obraną przed laty linię polityki tzw. pozytywnej neutralności. W swoim programie podczas wyborów prezydenckich w 2019 roku zapowiedział inicjatywę w postaci utworzenia Komitetu Maghrebu na rzecz rozwiązania kwestii Sahary Zachodniej, co jasno wyraża polityczną wolę bycia mediatorem w konflikcie.

Taka opcja wydaje się jedyną słuszną w sytuacji, gdy Maroko nie szczędzi wysiłków dyplomatycznych, by Tunis opowiedział się za jedną ze stron. Dyplomacja algierska jest mniej aktywna, by przeciągnąć Tunezję na swoją stronę. O ile w pierwszym okresie sporu prezydent Huari Bumediem miał za złe Bourguibie brak uznania Frontu Polisario oraz rządu SADR na uchodźctwie w Algierii, o tyle pozycja kolejnych prezydentów algierskich była mniej radykalna, a bardziej pragmatyczna. Pozycję tę najlepiej wyraża wypowiedź jednego z ministrów w obecnym rządzie Najli Bouden, który w anonimowym wywiadzie zauważył, że *Dla Algierii sytuacja będzie możliwa do zaakceptowania, o ile Tunis zachowa „pozytywną neutralność”*⁴⁷.

Niezaognianie relacji z potężniejszym sąsiadem oraz sojusznikiem w walce z terroryzmem jest politycznym i geostrategicznym imperatywem, zwłaszcza w sytuacji słabych struktur postautorytarnego państwa i niestabilnej sytuacji w sąsiedniej Libii. Tunezję i Algierię bez wątpienia łączą kwestie bezpieczeństwa związane z zabezpieczeniem granic. Obydwa państwa posiadają wspólną granicę o długości 965 km, a rozbudowany aparat bezpieczeństwa Algierii w postaci straży granicznej i jednostek antyterrorystycznych, strzegących granic podatnych na przenikanie organizacji terrorystycznych i kontrabandę, jest dla mniejszego sąsiada nie do przecenienia⁴⁸.

⁴⁵ I. Mandraud, *Tunisie: les cent jours de Moncef Marzouki*, Le Monde, 22 III 2012, [online] https://www.lemonde.fr/tunisie/article/2012/03/22/tunisie-les-cent-jours-de-moncef-marzouki_1674198_1466522.html, 22 V 2022.

⁴⁶ A. Belkaid, *Sahara...*

⁴⁷ *Tamże*.

⁴⁸ *L'Algérie et la Tunisie veulent renforcer leur coopération contre le terrorisme*, RFI, 7 VIII 2013, [online] <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20130807-algerie-tunisie-terrorisme-jihadistes-chaambi>, 22 V 2022.

To, jak cienka jest granica między statusem państwa niezaangażowanego a poplecznikiem w sporze, wykazało głosowanie nad rezolucją 2602 Rady Bezpieczeństwa ONZ 29 października 2021 roku o przedłużeniu mandat Misji ONZ na rzecz Referendum w Saharze Zachodniej (MINURSO). Tunezja jako członek niestały RB ONZ na kadencję 2020-2021 wstrzymała się od głosu jako jeden (obok Federacji Rosyjskiej) z dwóch członków Rady Bezpieczeństwa. Ten z pozoru neutralny ruch został przez stronę marokańską odczytany jako zerwanie z zasadą dotychczasowej neutralności w sporze wokół Sahary Zachodniej i wręcz „granie pod dyktando” Algieru⁴⁹. Algieria bowiem wielokrotnie sprzeciwiała się tekstowi rezolucji, którą określała jako stronniczą i niesprawiedliwą. Krytykowała zawarte w tekście sformułowania – *proces polityczny, okrągły stół czy sprawiedliwe, trwałe i wzajemnie akceptowalne rozwiązanie polityczne oparte na kompromisie*, które odczytywane było w Algierze jako poparcie dla marokańskiej propozycji autonomii dla Sahary Zachodniej w obrębie królestwa. W dniu sesji Rady Bezpieczeństwa ONZ, na której przyjęto rezolucję, w przemówieniu telewizyjnym Walid Hajjem, doradca prezydenta Caisa Saieda i jego nieoficjalny rzecznik przekazał tunezyjskiej agencji informacyjnej TAP oświadczenie, w którym stwierdził, że *Tunezja z zadowoleniem przyjmuje informację o przyjęciu rezolucji*⁵⁰.

Postawienie sprawy w ten sposób i niejako udzielenie poparcia dla rezolucji *post factum* w marokańskich mediach zostało przedstawione jako próba podtrzymania złudzenia neutralności, która w gruncie rzeczy jest pozorowana. Niektóre źródła podają również, jakoby prezydent Cais Saied nie wiedział o decyzji o wstrzymaniu się od głosu, podjętej przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, a o której został poinformowany dopiero po fakcie⁵¹. Wydaje się, że wersja przedstawiona przez bliskie otoczenie prezydenta miała na celu jedynie złagodzenie krytyki ze strony Maroka.

Oficjalne stanowisko „pozytywnej neutralności” w kwestii Sahary Zachodniej podtrzymywane przez kolejne rządy Tunezji jest wypadkową jej interesów zarówno politycznych, jak też gospodarczych. Z jednej strony niezmiernie ważne jest ożywienie współpracy w ramach Arabskiej Unii Maghrebu, tak by na wzór innych regionalnych stref wolnego handlu przynosiła realne korzyści ekonomiczne. Z drugiej strony imperatywem dla Tunisu jest utrzymywanie dobrosąsiedzkich relacji z Algierią, bardzo ważnym sojusznikiem w walce z terroryzmem.

W kontekście pozycji państwa neutralnego, do której przynajmniej w sferze deklaracyjnej pretenduje Tunezja, można się zastanowić, na ile niewielkie państwo w Afryce o słabej gospodarce i nieskonsolidowanym systemie politycznym jest w stanie prowadzić niezależną politykę zagraniczną w bardzo trudnych uwarunkowaniach silnej polaryzacji stanowisk dwóch głównych państw regionu, Algierii i Maroka, względem

⁴⁹ *Sahara: pourquoi la Tunisie s'est abstenue à l'ONU*, Jeune Afrique, 8 XI 2021, [online] <https://www.jeuneafrique.com/1262867/politique/sahara-pourquoi-la-tunisie-sest-abstenue-a-lonu/>, 22 V 2022. F.A. Touré, *Sahara occidental: la Tunisie entre le marteau et l'enclume*, Le Journal 2L'Afrique, 2 XI 2021, [online] <https://lejournaldelafrique.com/lafrique-daujoud'hui/sahara-occidental-la-tunisie-entre-le-marteau-et-lenclume/>, 22 V 2022.

⁵⁰ *Tamże*.

⁵¹ *Tamże*.

kwestii saharyjskiej. Interesy w zakresie bezpieczeństwa, gospodarki oraz bezpośrednie sąsiedztwo przemawiają za potrzebą obrania kursu proalgierskiego. W świetle powyższego trudno nie wspomnieć o deklaracjach Racheda Ghannouchiego, przywódcy islamiistycznej partii Ennahdy i przewodniczącego parlamentu Tunezji w latach 2019-2022, dotyczących utworzenia sojuszu Tunezji, Algierii i Libii jako twardego jądra Arabskiej Unii Maghrebu. Propozycja ta usuwała równocześnie w cień Maroko i Mauretanię⁵².

Z drugiej strony otwarte antagonizowanie Maroka nie leży w interesie Tunezji. Pozycja alawickiej monarchii sukcesywnie wzrasta zarówno na arenie regionalnej, jak i międzynarodowej. Nie sposób nie wspomnieć tu o powrocie Maroka do grona państw Unii Afrykańskiej, ścisłej współpracy z Europą w zarządzaniu kryzysem migracyjnym czy współpracy militarnej z USA.

Niezależnie od tego, jak ewoluować będzie stanowisko Tunezji w regionalnym sporze o status Sahary Zachodniej i czy fakt wstrzymania się od głosowania w Radzie Bezpieczeństwa ONZ nad rezolucją przedłużającą działania MINURSO jest przesłanką odejścia od polityki neutralności, jak to ocenia administracja marokańska, jedno nie powinno ująć uwag, że w tym względzie współczesna Tunezja znacznie różni się od Tunezji Bourguiby. Przewidywalność i polityczne *status quo* jest tym, co wraz z wydarzeniami rewolucji arabskiej wiosny oraz autokratycznymi posunięciami obecnego prezydenta Saieda przeszło do lamusa, a promowane przez ojca niepodległej Tunezji ideały pokojowego współistnienia i współrzędzenia spornymi terytoriami ustąpiły interesom państwa w duchu realizmu politycznego.

PODSUMOWANIE

Sprawa nierozwiązanej kwestii Sahary Zachodniej wciąż kładzie się cieniem na współpracy państw w regionie Maghrebu. W okresie zimnej wojny podział na państwa wspierające sprawę niepodległości Sahary Zachodniej oraz te, które popierały stanowisko Maroka, bardzo mocno spolaryzował region nie tylko Maghrebu, ale także całego kontynentu afrykańskiego, co niejednokrotnie znajdowało swój wyraz na forum Organizacji Jedności Afrykańskiej, a później także Unii Afrykańskiej. Co więcej, w okresie zimnej wojny spór ten wpisywał się w podział na państwa znajdujące się w obozie Zachodu (wspierające Maroko) i te, które utożsamiały się z blokiem wschodnim i socjalizmem, jak Algieria i Libia, co z kolei przekładało się na forum ONZ. Tunezja jako jedyne państwo w regionie konsekwentnie starała się realizować politykę pozytywnej neutralności i była skazana na balansowanie nie tylko w układzie regionu, między Algierią i Marokiem, ale także w bipolarnym świecie pomiędzy Zachodem i blokiem wschodnim.

Tak bardzo obiecująca współpraca w ramach Arabskiej Unii Maghrebu została sparaliżowana przez kwestię Sahary Zachodniej i nie zmieniły tego nawet wydarzenia

⁵² C. Lafrance, *Tunisie – Rached Ghannouchi et l'UMA*, Jeune Afrique, 10 III 2021, [online] <https://www.jeuneafrique.com/1133995/politique/tunisie-rached-ghannouchi-et-luma-tous-les-peuples-du-maghreb-soutiennent-les-droits-legitimes-des-palestiniens/>, 22 V 2022.

arabskiej wiosny. Według raportu Banku Światowego opublikowanego w 2010 roku integracja gospodarcza krajów Maghrebu mogłaby w latach 2005-2020 zwiększyć PKB *per capita* o 34% w przypadku Algierii, 27% w przypadku Maroka oraz 24% w przypadku Tunezji. Natomiast z analizy Afrykańskiej Komisji Gospodarczej ONZ wynika, że dzięki Arabskiej Unii Maghrebu pięć państw tego regionu⁵³ zyskałoby równowartość 5% swojego łącznego produktu krajowego brutto w skali roku⁵⁴. Tymczasem nie wiadać w najbliższym czasie żadnych perspektyw zmiany tej sytuacji, a dodatkowo wojna w Ukrainie spowodowała komplikacje związane z kryzysem na rynku paliwowym i żywnościowym. Wydarzenia te wzmacniają pozycję państw surowcowych, takich jak Algieria i Libia, i zagrażają państwom, które są od surowców uzależnione, jak Tunezja, która dodatkowo stoi w obliczu poważnego kryzysu żywnościowego.

Bez względu na to, jak będzie ewoluować libijskie i tunezyjskie stanowisko w sporze saharyjskim, klucz do jego rozwiązania leży po stronie najsilniejszych państw w regionie – Maroka i Algierii, i wynika bezpośrednio z ich pozycji geostrategicznej. Utrzymanie dobrych relacji z Królestwem Maroka leży w interesie Unii Europejskiej. Zważywszy na fakt, że bezpieczeństwo zewnętrznych granic Schengen – hiszpańskich eksklaw Ceuty i Melilli – jest zależne od Maroka, daje to Rabatowi możliwość tzw. weaponizacji procesami migracyjnymi, co może mocno uderzyć w Europę. Mohammed VI zresztą nie zawahał się „zagrać tą kartą” w 2021 roku, by wymusić na Madrycie zmianę stanowiska w sprawie Sahary Zachodniej⁵⁵. Alawicka monarchia ma też po swojej stronie przychyłność USA, które w 2020 roku uznały legalność marokańskich roszczeń wobec Sahary Zachodniej w zamian za uznanie państwa Izrael⁵⁶. Sojusz polityczny na linii Rabat – Waszyngton wzmacnia także współpraca wojskowa, zwłaszcza w dziedzinie walki z terroryzmem. Aspekt współpracy militarnej jest też kluczowy w amerykańskich relacjach z Algierią. To północnoafrykańskie państwo plasuje się w pierwszej dziesiątce państw największych importerów broni, również amerykańskiej⁵⁷. Kluczowa jest

⁵³ Maroko, Algieria, Tunezja, Libia i Mauretania.

⁵⁴ G. Kadri, *Les tensions entre le Maroc et l'Algérie paralysent les échanges économiques*, Le Monde Afrique, 7 X 2021, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2021/10/07/les-tensions-entre-le-maroc-et-l-algerie-paralysent-les-echanges-economiques_6097518_3212.html, 22 V 2022.

⁵⁵ W maju 2021 roku marokańska straż graniczna poluzowała na kilka dni przejście graniczne wokół hiszpańskiej eksklawy Ceuty, co spowodowało nielegalny napływ do Hiszpanii około 10 tys. osób. Maroko odmawiało ponownego przyjęcia uchodźców do czasu uznania przez rząd w Madrycie praw Rabatu do Sahary Zachodniej oraz wydania przebywającego w Hiszpanii I. Ghalego, lidera Frontu Polisario, uważanego przez monarchię za terrorystę; M. Stasiński, *Maroko nie chce przyjąć z powrotem uchodźców z Ceuty. Przypomina o sprawie Sahary Zachodniej*, Wybórca, 1 VI 2021, [online] <https://wyborcza.pl/7,75399,27154049,maroko-nie-chce-przyjac-z-powrotem-uchodzcow-z-ceuty-przypomina.html>, 15 VII 2022.

⁵⁶ *Donald Trump annonce que le Maroc reconnaît à son tour Israël*, Le Monde, 11 XII 2020, [online] https://www.lemonde.fr/international/article/2020/12/10/donald-trump-annonce-que-le-maroc-reconnait-a-son-tour-israel_6062948_3210.html, 10 VII 2022.

⁵⁷ *International Arms Transfers Level off After Years of Sharp Growth*, SIPRI, 15 III 2022, [online] <https://www.sipri.org/media/press-release/2021/international-arms-transfers-level-after-years-sharp-growth-middle-eastern-arms-imports-grow-most>, 14 VII 2022.

także jej rola, z racji położenia geograficznego i rozwiniętych służb wywiadowczych, w przeprowadzaniu wspólnych operacji antyterrorystycznych w regionie Sahelu. Pozycja geostrategiczna Algierii wzrosła też w jej relacjach z Europą w kontekście ostatnich miesięcy wojny w Ukrainie oraz towarzyszącego jej kryzysu energetycznego. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż Algieria, 10. producent gazu na świecie, będzie naturalnym partnerem dla UE w realizacji celu uniezależnienia się od dostaw gazu rosyjskiego⁵⁸.

W obliczu geostrategicznych przewag dwóch najsilniejszych państw regionu pomniejsze państwa, jak Tunezja czy osłabiona długoletnią wojną Libia, mają znacznie mniej atutów i możliwości odgrywania kluczowej roli w kryzysie saharyjskim. Pozostają obserwatorami lub pośrednio, jak w przypadku Tunezji, ofiarami tego sporu, który od prawie pół wieku negatywnie odbija się na relacjach w regionie, i nic nie wskazuje na to, by w najbliższej przyszłości miało się to zmienić.

BIBLIOGRAFIA

- Belkaid A., *Sahara: Tunisia Faced with the Algerian-Moroccan Rivalry*, Orient XXI, 9 III 2017, [online] <https://orientxxi.info/magazine/sahara-tunisia-faced-with-the-algerian-moroccan-rivalry,1753>.
- Ben Salem M., *L'affaire de la borne 233*, Mémoire DES, [online] <http://www.habib-bourguiba.net/ben-salem-memoire-des-laffaire-de-la-borne-233/>.
- Bennis S., *Libya: Over 556 of the Polisario Mercenaries in the Hands of NTC*, Morocco World News, 25 VIII 2011, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2011/08/7772/libya-polisario-mercenaries-in-the-hands-of-ntc>.
- Brésillon T., *Mise à mal de la neutralité tunisienne*, „Le Monde Diplomatique”, luty-marzec 2022.
- Dahmani Y., *When Muammar Gaddafi Angered King Mohammed VI by Calling Him „My Son”*, Yabiladi News, 22 I 2019, [online] <https://en.yabiladi.com/articles/details/73640/history-when-muammar-gaddafi-angered.html>.
- Damis J., *The Western Sahara Conflict: Myths and Realities*, „Middle East Journal” 1983, vol. 37, no. 2, [online] <http://www.jstor.org/stable/4326560>.
- Death of Gaddafi: A new Era is Dawning in Moroccan-Libyan Relations*, Morocco World News, 20 X 2011, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2011/10/12408/death-of-gaddafi-a-new-era-is-dawning-in-moroccan-libyan-relations>.
- Donald Trump annonce que le Maroc reconnaît à son tour Israël*, Le Monde, 11 XII 2020, [online] https://www.lemonde.fr/international/article/2020/12/10/donald-trump-annonce-que-le-maroc-reconnait-a-son-tour-israel_6062948_3210.html.
- Jensen E., *Western Sahara. Anatomy of a Stalemate?*, London 2012.
- Farsoun K., Jim P., *War in the Sahara: 1963*, „MERIP Reports” 1976, no. 45, <https://doi.org/10.2307/3011767>.

⁵⁸ A. Meddi, *Guerre en Ukraine: le gaz algérien, une manne pour l'Europe?* Le Point, 10 III 2022, [online] https://www.lepoint.fr/afrique/gaz-algerien-vers-l-europe-plus-complique-qu-il-n-y-parait-09-03-2022-2467482_3826.php, 14 VII 2022.

- Gupte P.B., *Libya Announces Peace Efforts in Sahara, Lebanon and Persian Gulf*, „New York Times” 1981, 20 VI, [online] <https://www.nytimes.com/1981/06/20/world/libya-announces-peace-efforts-in-sahara-lebanon-and-persian-gulf.html>.
- Harris L.C., *Libya: Qadhafi's Revolution and the Modern State*, Boulder 1986.
- Hassan K., *Egypt Backs Polisario Front, Risks Relations with Morocco*, Al-Monitor, 23 XI 2020, [online] <https://www.al-monitor.com/originals/2020/11/egypt-support-polisario-front-western-sahara-morocco.html#ixzz7ynKLq6Pc>.
- Hicham Y., *Gdeim Izik: The First, Forgotten Spark of the Arab Uprisings*, 2013, [online] <http://www.opendemocracy.net/hicham-yezza/gdeim-izik-first-forgotten-spark-of-arab-uprisings>.
- Hilsum L., *Burza piaskowa. Libia w czasach rewolucji*, Katowice 2013.
- International Arms Transfers Level off After Years of Sharp Growth*, SIPRI, 15 III 2022, [online] <https://www.sipri.org/media/press-release/2021/international-arms-transfers-level-after-years-sharp-growth-middle-eastern-arms-imports-grow-most>.
- Jackson H.F., *From the Congo to Soweto. U.S. Foreign Policy Toward Africa Since 1960*, New York 1984.
- Kadri G., *Les tensions entre le Maroc et l'Algérie paralysent les échanges économiques*, Le Monde Afrique, 7 X 2021, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2021/10/07/les-tensions-entre-le-maroc-et-l-algerie-paralysent-les-echanges-economiques_6097518_3212.html.
- Kłosowicz, R., *Central African Republic: Portrait of a Collapsed State After the Last Rebellion*, „Politeja” 2016, t. 13, nr 3(42), <https://doi.org/10.12797/Politeja.13.2016.42.04>.
- Kłosowicz R., *Między Marokiem a Algierią: Mauretania Wobec Kwestii Sahary Zachodniej*, „Politeja” 2021, t. 18, nr 6(75), <https://doi.org/10.12797/Politeja.18.2021>.
- Kosiłdo A., *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji czy sukces podboju? 1975-2011*, Gdańsk 2012.
- Lacoste Y., *Sahara. Perspectives et Illusions Géopolitiques*, „Hérodote” 2011, vol. 142, n° 3, [online] <https://www.cairn.info/revue-herodote-2011-3-page-12.html>.
- Lacouture J., *Maroc et Tunisie: revendications à Rabat et pragmatisme à Tunis une surface à conquérir ou un capital à exploiter*, Le Monde Diplomatique, marzec 1961, [online] <https://www.monde-diplomatique.fr/1961/03/LACOUTURE/24155>.
- Lafrance C., *Tunisie – Rached Ghannouchi et l'UMA*, Jeune Afrique, 10 III 2021, [online] <https://www.jeuneafrique.com/1133995/politique/tunisie-rached-ghannouchi-et-luma-tous-les-peuples-du-maghreb-soutiennent-les-droits-legitimes-des-palestiniens/>.
- L'Algérie et la Tunisie veulent renforcer leur coopération contre le terrorisme*, RFI, 7 VIII 2013, [online] <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20130807-algerie-tunisie-terrorisme-jihadistes-chaambi>.
- Lamamra N.A., *Western Sahara Since the Arab Spring*, African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, ACCORD, 11 IV 2015, [online] <https://www.acCORD.org.za/conflict-trends/western-sahara-since-arab-spring/>.
- Lewis W.H., *Western Sahara: Compromise or Conflict?*, „Current History” 1981, vol. 80, no. 470.
- Livre blanc sur les différends entre le gouvernement de la République Tunisienne et le gouvernement chérifien du Maroc*, Tunis 1961.
- Lobban Jr. R.A., Dalton Ch.H., *Libya: History and Revolution*, Santa Barbara 2014.
- Malinowski M., *Sahara Zachodni. Konflikt terytorialny między Marokiem a Hiszpanią w latach 1956-1976*, Toruń 2001.

- Mandraud I., *Tunisie: les cent jours de Moncef Marzouki*, Le Monde, 22 III 2012, [online] https://www.lemonde.fr/tunisie/article/2012/03/22/tunisie-les-cent-jours-de-moncef-marzouki_1674198_1466522.html.
- Meddi, A., *Guerre en Ukraine: le gaz algérien, une manne pour l'Europe?* Le Point, 10 III 2022, [online] https://www.lepoint.fr/afrique/gaz-algerien-vers-l-europe-plus-complice-qu-il-n-y-parait-09-03-2022-2467482_3826.php.
- Miller S.G., *A History of Modern Morocco*, New York 2013.
- Misra K.P., *Recognition of Mauritania – A Case Study with Particular Reference to India's State Practice*, „India Quarterly” 1964, vol. 20, no. 3, [online] <https://www.jstor.org/stable/45068998?seq=1>.
- Mormul J., *Hijos de las nubes i 45 lat marzeń: uchodźcy Saharawi na terytorium Algierii*, „Politeja” 2021, t. 18, nr 6(75), <https://doi.org/10.12797/Politeja.18.2021.75.08>.
- Mormul J., *Jaśminowa rewolucja w Tunezji. Zwycięstwo społeczeństwa obywatelskiego czy przebudzenie islamistów?*, [w:] *Arabska wiosna w Afryce Północnej*, red. E. Szczepankiewicz-Rudzka, Kraków 2014.
- Moshen-Finan K., *Sahara occidental, Les enjeux d'un conflit régional*, Paris 1997.
- Polisario Confidentiel, *Exclusif: Un Bataillon de Combattants du Polisario Revient de Libye*, 2001, [online] http://www.emarrakech.info/Exclusif-un-bataillon-de-combattants-du-Polisario-revient-de-Libye_a57762.html.
- Qaddafi's Fall Strengthens Morocco over Western Sahara*, Morocco World News, 11 IX 2011, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2011/09/9233/qaddafis-fall-strengthens-morocco-over-western-sahara>.
- Rahhlou J., *Libyan Crisis: Egypt Confirms Support for Solution Under Skhirat Agreement*, Morocco World News, 8 III 2023, [online] <https://www.moroccoworldnews.com/2023/03/354369/libyan-crisis-egypt-confirms-support-for-solution-under-skhirat-agreement>.
- Roggero C., *L'Algérie au Maghreb. La guerre de libération et l'unité régionale*, Paris 2013.
- Sahara: pourquoi la Tunisie s'est abstenue à l'ONU*, Jeune Afrique, 8 XI 2021, [online] <https://www.jeuneafrique.com/1262867/politique/sahara-pourquoi-la-tunisie-s'est-abstenue-a-lonu>.
- Santucci J.-C., *La Mauritanie dans les relations intermaghrébines*, [w:] *Introduction à la Mauritanie*, Centre de recherches et d'études sur les sociétés méditerranéennes, Centre d'étude d'Afrique noire, Paris 1979.
- Schumacher E., *Morocco-Libya Pact: The Aftershock*, „The New York Times” 1984, 9 IX.
- Segura I Mas A., *La question du Sahara dans la dynamique géopolitique du Maghreb*, „Confluences Méditerranée” 1999, no. 31.
- Sellami M., *Forum social mondial: Incidents à Tunis*, El Watan, 25 III 2015, [online] <https://www.elwatan.com/edition/actualite/forum-social-mondial-incidents-a-tunis-28-03-2015>.
- Serre de la F., *Les revendications marocaines sur la Mauritanie*, „Revue française de science politique”, 1966, vol. 16, no. 2.
- Shelley T., *Endgame in Western Sahara. What Future for Africa's Last Colony?*, London 2004.
- Stasiński M., *Maroko nie chce przyjąć z powrotem uchodźców z Ceuty. Przypomina o sprawie Sahary Zachodniej*, Wyborcza, 1 VI 2021, [online] <https://wyborcza.pl/7,75399,27154049,maroko-nie-chce-przyjac-z-powrotem-uchodzcow-z-ceuty-przypomina.html>.
- Szczepankiewicz E., *Niedokończona dekolonizacja Sahary Zachodniej. Historia i perspektywy rozstrzygnięcia konfliktu*, „Politeja” 2009, nr 1(11).

- Tangerino Beduino, Noam Chomsky and Western Sahara, YouTube, 21 III 2011, [online] <http://www.youtube.com/watch?v=JTjOt0Pz0BQ>, 22 VI 2022.
- Theofilopoulou A., *United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara* (MINURSO), [w:] *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, red. J.A. Koops, T. Tardy, N. MacQueen, P.D. Williams, Oxford 2015, [online] <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199686049.001.0001/oxfordhb-9780199686049-c-33>.
- Touré F.A., *Sahara occidental: la Tunisie entre le marteau et l'enclume*, Le Journal 2L'Afrique, 2 XI 2021, [online] <https://lejournaldelafrique.com/lafrique-daujourdhui/sahara-occidental-la-tunisie-entre-le-marteau-et-lenclume/>.

Robert KŁOSOWICZ – prof. dr hab., badacz stosunków międzynarodowych, afrykanista, zatrudniony w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dyrektor Jagiellońskiego Centrum Badań Afrykaniistycznych. Specjalizuje się w badaniach nad zagadnieniami bezpieczeństwa międzynarodowego i konfliktami zbrojnymi, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki dysfunkcyjności państw i państw *de facto*. W sferze jego zainteresowań znajduje się także problematyka stosunków międzynarodowych w Afryce. Autor siedmiu monografii oraz redaktor pięciu prac zbiorowych. Prowadził badania terenowe w ponad 20 państwach afrykańskich.

Ewa SZCZEPANKIEWICZ-RUDZKA – doktor nauk społecznych w dziedzinie nauk o polityce, adiunkt w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół procesów transformacji społeczno-ustrojowych w krajach Maghrebu; polityki śródziemnomorskiej Unii Europejskiej; dylematów relacji islam–Zachód. Autorka dwóch monografii i kilkunastu artykułów o powyższej tematyce; redaktorka czterech prac zbiorowych.